

Holberg's Bidermann-eksemplar?

På rejse fra Utopia over Enø til Fiolstræde

Version 1.8 - 21.05.2007 [1.8a 04.08.2008]

Indhold

[Gunnar Sivertsen's disputats](#)

[Holberg's tilståelse](#)

[Måske er Holberg's »Bidermann« brændt i 1813?](#)

[Bredo von Munthe af Morgenstjerne's eksemplar og Abraham Lehn's](#)

[Slægt og venner](#)

[Lehn's-Langager's eksemplar](#)

[Rasmus Andersen på Enø](#)

[Brix og Billeskov](#)

[Endnu et eksemplar](#)

[Johansen's godtgørelse](#)

[Men hvem kunne læreren være? Hvem eleven?](#)

[En anden grund til at afvise Johansen's hypotese](#)

[Lehn og brødrene Gram](#)

[Lehn, Tordenskjold og Holberg](#)

[Hvordan kan man tolke fundene af de to »Utopia«?](#)

[Skriften, Mylius og Lehn](#)

[Konklusion?](#)

[Hvad kan man bruge »historien« til?](#)

[Eventuelle videre overvejelser](#)

[Henvisninger](#)

Gunnar Sivertsen's disputats

Norske Gunnar Sivertsen blev for nylig doktor på jesuittermunken Jacob Bidermann's latinske »*Utopia*«, som Holberg har brugt som inspiration for »*Jeppes på Bjerget*« og andre af sine værker. Sivertsen har set nærmere på Bidermann og hans fiktive rejseroman, på Knud Lyne Rahbek's noget for unuancerede håndtering af samme - og på hvordan senere tiders Holberg-forskere har støttet sig til Rahbek i stedet for at gå *ad fontes*, direkte til den latinske kilde [se Sivertsen 2006].

Holberg's tilståelse

At Holberg har brugt »*Utopia*« har vi ikke fra fremmede, men fra hestens egen mund:

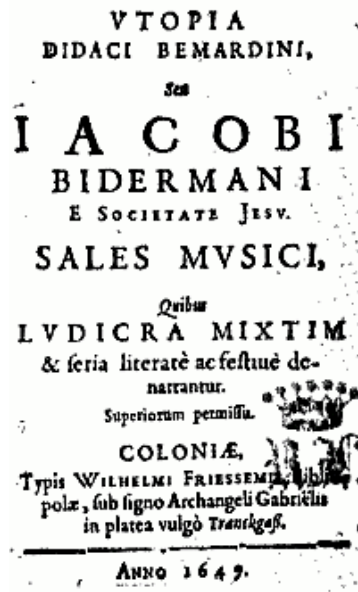
»Den fjerde [Komædie] kaldes **Jeppe paa Bierget** eller **Den forvandlede Bonde**/ en af Bidermanni gamle Historier/ som Autor har udført i en Comoedie. Dette er den eeneste Materie som icke er opspunden udi Autors egen Hierne/ hvorfor hand ingen Børømmelse forlanger deraf/ hvor vel de artige Klygter/ som legges udi Bondens Mund/ og bevæge alle slags Tilskuere til idelig Latter/ ere hans egne. Den blev spillet første gang meget ilde formedelst en Forvirring som samme Aften reisede sig blant Acteurerne/ - men anden gang alle Folk til Fornøjelse/ sær formedelst Personen Monsieur Gram der agerer saa naturlig en Siellands Bonde.« [Fra: Just Justesens Betenkning over Comoedier, 1723, se: <http://bjoerna.dk/Holberg/Just-Justesens-Betenkning.htm>].

Dén måde Holberg omtalte Bidermann på tyder på at han og hans forfatterskab var bredt kendt, i det mindste i det akademiske Danmark, og derfor må man formode at der cirkulerede *nogle* eksemplarer af »*Utopia*« i København. [Se konkrete informationer i Billeskov Jansen 1956 i Langager 1977, s. 42 f.].

Måske er Holberg's »Bidermann« brændt i 1813?

Det kunne vel nok være en smule interessant, historisk og musealt set, hvis man kunne finde Holberg's eget eksemplar af »*Utopia*« - men desværre er hans bibliotek gået til. Efter Holberg's død i 1754 kom biblioteket til Sorø Akademi, hvor det - sammen med hovedbygningen - gik op i flammer i 1813.

Hvis Holberg havde et eksemplar - hvad man i høj grad kan formode, men ikke vide - er det dog ikke sikkert at det er kommet med til Akademiet, det kan fx have været lånt ud.

Bidermann's »*Utopia*«, Köln 1649-udgaven. Nederst th Baroniet Rosenørn-Lehn's stempel, der imidlertid først kan være påført i 1820'erne hvor der blev udstedet adelspatent på dette navn.

Bredo von Munthe af Morgenstjerne's eksemplar og Abraham Lehn's

Vi véd at Holberg's slægtning Bredo von Munthe har ejet et eksemplar af »*Utopia*« - i Köln 1649-udgaven - for der blev solgt et sådant fra hans bo på en bogauktion 18.4.1757, men vi véd ikke hvor Munthe havde det fra eller hvornår han havde købt det - ej heller hvem der var køberen i 1757, men der er en *vis*, omend temmelig svag, mulighed for at det var godsejer Abraham Lehn [1701-31.7.1757] der blev den nye ejer, enten med det samme eller straks efter.

Under alle omstændigheder har Lehn anskaffet sig et eksemplar af netop 1649-udgaven; han kan have købt det i årene før sin død i sommeren 1757, men han kan også have købt det omkring 40 år tidligere i 1717, da han læste til artium (studentereksamen), og i så fald beholdt det, selv om han - af økonomiske eller andre grunde - solgte sit første bibliotek, eller hovedparten af det, til Universitetet efter Københavns brand i 1728 [se nærmere Kroman 1963, s. 157].

Lehn's eksemplar forblev i slægtens eje i 200 år, men blev solgt på en bogauktion i 1939 og kom derefter i Holberg-forskeren Th. A. Müller's besiddelse (1865-1950). Efter hans død kom det på en ny auktion hvor det blev købt af tandlæge E. Langager. I dag ejes det af Det Kongelige Bibliotek.

Slægt og venner

Bredo von Munthe: Holberg (f. 1684) og Bredo von Munthe (f. 1701) kendte hinanden udmærket. Holberg boede i sin barndom en tid hos Bredo von Munthe's far - Otto Munthe, præst i Froen i Gudbrandsdalen - déngang var Bredo dog endnu ikke født. Da Bredo von Munthe begyndte på universitetet i 1718 fik han Holberg som privatpræceptor (dvs. som særlig vejleder eller tutor), og flere år senere benyttede Holberg sig af ham som advokat eller som juridisk sagkyndig. Måske har Holberg lånt Bredo von Munthe sin Bidermann, eller Munthe kan have fået den som erindring efter Holberg's død? Noget stærkt indicium foreligger ikke for nogen af delene - kun en vis, temmelig svag, mulighed.

Abraham Lehn: Holberg vidste formentlig tidligt om Abraham Lehn - for han var en kendt figur i København. Til at begynde med kendte Holberg og Lehn måske ikke hinanden personligt, men senere havde de - ifølge Lehn's regnskaber - forretningsmæssige relationer, eftersom Lehn havde lånt penge af Københavns Universitet og skulle afregne renter med universitetets kvæstor (forretningsfører), dvs. Holberg. Der vides ikke noget om at de i øvrigt skulle have haft berøring med hinanden, bortset fra at Lehn allerede i 1719 begyndte at købe Holberg's værker, først »Peder Paars« - hvad enten han déngang vidste hvem der gemte sig bag pseudonymet Hans Michelsen eller ej [se Bendixen 1964, s. 72 og 84 samt note s. 190].

Munthe og Lehn: Det var ikke kun Holberg og Lehn der kendte hinanden, det gjaldt også Bredo von Munthe og Lehn, muligvis allerede fra universitetet omkring 1718? Ligesom Munthe - på et senere tidspunkt - bistod Holberg juridisk, bistod han også Lehn, og eftersom Lehn samlede på interessante bøger - og sikkert havde en formodning om hvad Munthe ejede af sådanne - er det meget tænkeligt, at han gik til eller var repræsenteret ved auktionen efter Munthe's død. (Bredo von Munthe købte Bækkeskov Gods nord for Præstø i 1741, men havde formentlig også en bolig i København).

Lehn og frk. Munthe: Lehn må have kendt en frk. Munthe, eftersom han (ifølge egne noter) sendte hende et stykke vildt i 1749. Måske var hun, mener Erik Kroman, søster til professor Casper Munthe og opholdt sig hos ham, der både var slægtning af, kollega til og lejer hos Holberg i Fiolstræde?

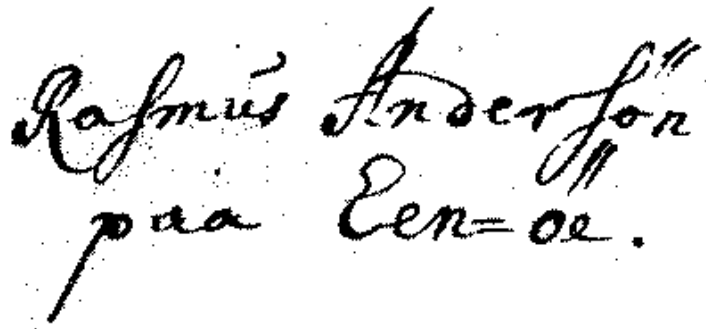
Hvis der var tale om en søster, kan det evt. have været den ugifte Gunhild Helene Munthe (1711-1783), men det vides ikke om hun var været i København på dét tidspunkt - det har snarere været enken Anne Margrethe Myhre født Munthe (1710-1788), for hendes søn - Hans Myhre (1734-1781) - blev senere gift med Caspar Munthe's plejedatter, Mette Kølischen [Kroman 1963, s. 157, og internetoplysninger om Munthe-slægten]? Forsendelsen kunne indikere en vis - vel nok »tynd« - forbindelse mellem Lehn og »Holberg's« i Fiolstræde.

Lehn's-Langager's eksemplar

Tandlæge Langager fik sin Bidermann billigt, sandsynligvis fordi den indeholdt så mange noter i marginen. Efter anskaffelsen undersøgte Langager bogen grundigt og skaffede sig palæografisk hjælp - dvs. hjælp til at undersøge håndskriften - fra dr. Erik Kroman fra Det Kongelige Bibliotek [se nærmere i Langager 1957 og endvidere i Kroman 1963].

Kroman og Langager mente at noterne var fra begyndelsen af 1700-tallet, og at det med ret stor sikkerhed kunne siges at de var skrevet af Holberg, eftersom der var et par karakteristiske træk der kunne genfindes i de få eksemplarer på Holberg's håndskrift der kendes fra dén tid.

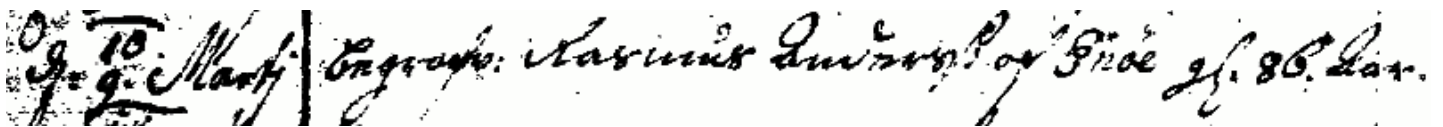
Kroman skrev dog også - ved en senere lejlighed - at Holberg's håndskrift ikke kunne kaldes egentlig særpræget og at andre havde en skrift der lignede meget [se Kroman 1963, bl.a. s. 171, og endvidere udtalelse af den håndskriftskyndige Kaare Olsen der gengives i Billeskov 1956, s. 44 f. Holberg's egen skrift kan bl.a. ses i Dahlerup 1926].

Rasmus Andersøn på Enø

Et særligt tema i undersøgelsen var at der i Lehn's-Langager's eksemplar - indvendigt bag bindets forside - var anført ordene »Rasmus Andersøn paa Een-øe«. Tilskriften ligner noternes håndskrift og er formentlig et ejermærke, men kan muligvis være noget andet, en note af en slags.

Langager fandt derefter frem til at der *havde* været en Rasmus Andersøn på Enø, som havde været fæstebonde, som havde fået 8 børn - og som var død i marts 1729.

Udskrift fra Karrebæk Sogns kirkebog. Der står at Rasmus Andersøn af Enø er blevet begravet, 86 år gammel. Kirkebogen er fundet på: <http://www.arkivalieronline.dk/>. Det er forsøgt - her - at fjerne uvedkommende tekst fra ovenstående og nedenstående linier.

Langager har formentlig helt ret i at det næppe kan have været Rasmus Andersøn der læste i bogen, for sandsynligvis kunne han - som det var vanligt blandt fæstebønder dengang - hverken læse eller skrive. Langager mente at det i stedet kunne være Holberg der havde foretaget tilskriften på bindets inderside, ikke for at anføre et ejermærke, men for - på passende sted - at huske et navn han havde hørt, evt. fra den unge Thott til Gavnø som han havde mødt i Paris. Holberg selv vides ikke at have været blot i nærheden af Enø eller at have kendt nogen derfra. Måske har Holberg overvejet Rasmus Andersøn på Enø som model, i så fald til Jeppe eller til Erasmus Montanus' far eller bror?

Langager undersøgte tilsyneladende ikke en helt anden - vel ikke så fjerntliggende - mulighed, nemlig at dén der brugte bogen (og som formentlig skrev tilskriften) ikke var den formentlige ejer - Rasmus Andersøn - men derimod en studerende søn eller måske en sønnesøn eller dattersøn? Hvis kirkebogen fra Karrebæk er korrekt, blev Rasmus Andersøn født i 1643, og han har derfor næppe haft råd til at sende en søn til universitetet og forsyne ham med en bog som denne før omkring 1673, snarere først nogle år senere. Om en sådan person - en studerende søn, sønnesøn eller dattersøn i årene omkring 1700-1725 - kan identificeres eller ej, ved jeg ikke på nuværende tidspunkt.

Brix og Billeskov

Nogle forskere, som Hans Brix, var enige i Langager's konklusion, at Lehn's og hans eksemplar havde været Holberg's, andre var meget skeptiske eller negative, således F.J. Billeskov Jansen [se Brix 1959 samt Billeskov 1956 og 1971].

Endnu et eksemplar

Mange år senere dukkede endnu et eksemplar op af »Utopia«, som er blevet beskrevet af Holberg-samleren dr.polit. Paul Johansen, først i en artikel i Det Kongelige Bibliotek's »Magasin« i 1992, senere i en artikel i »Politiken« fra 1996; sidstnævnte artikel er dog skæmmet af en irriterende trykfejl: Nedennævnte *Mylius* bliver artiklen igennem kaldt *Mygind*.

Fremkomsten af det »nye« eksemplar satte Lehn's-Langager's »gamle« eksemplar i et nyt lys. Fremkomsten svækkede på afgørende punkter hypotesen om at Holberg havde været ejer af det »gamle«. *Havde* Holberg været ejer, og var det virkelig *hans* skrift man fandt i noterne, var det nemlig mere sandsynligt at han havde været

ejer af det »nye« end af det »gamle«.

Dertil kom at man - for at få hovedhypotesen til at hænge sammen - måtte etablere en hjælpehypotese om Holberg som latinlærer for Abraham Lehn - der ikke var meget sandsynlig, men som på den anden side ikke kunne udelukkes *fuldstændigt*. Til gengæld tabte den tidligere hjælpehypotese - om Bredo von Munthe's »medvirken« - i betydning, se også nedenfor.

Johansen's godtgørelse

Johansen har godtgjort at det »nye« eksemplar - der er trykt i Dillingen i 1691 - er forsynet med noter som Lehn's-Langager's, og at de tilmed er skrevet med *samme* håndskrift (men - pga en forskel i skrivemåde i mindst ét tilfælde - næppe på helt samme tidspunkt). Hans meget antagelige formodning er at de to eksemplarer har været en latinlærers og hans elevs. Mest tænkeligt var det »nye« eksemplar »lærerens«, for det har flest noter og anmærkninger, mens Lehn's-Langager's var »elevens«; Lehn's-Langager's eksemplar er i øvrigt forsynet med tegn der kan fortolkes således: *Til næste gang: Herfra og dértil*.

Eftersom det »nye« eksemplar, »lærerens«, er trykt i 1691, må det - formentlig - antages at noterne i *begge* eksemplarer er fra dette eller snarere et lidt senere tidspunkt.

Men hvem kunne læreren være? Hvem eleven?

Sandsynligheden taler for, mente Johansen, at læreren var Holberg og eleven den omtalte Abraham Lehn. Undervisningen skulle have fundet sted i 1717, lige før Lehn skulle op til artium (studentereksamen) i december. Johansen anerkender - direkte eller indirekte - hypotesen om at håndskriften i Lehn-Langager-eksemplaret er Holberg's og skrev:

Hvem var nu den elev, som Holberg underviste i latin? Langager mente som nævnt, at hans bog var Holbergs bog, og han undrede sig over, hvordan den var kommet i Abraham Lehns besiddelse. Når vi nu ved, at det var »elevens« bog, som Abraham Lehn ejede, hvad er da naturligere end at antage, at denne elev netop var Abraham Lehn. Han har ikke villet skille sig af med sin gamle skolebog. Så falder næsten alle brikkerne på plads. [Johansen 1996]

Det er korrekt at Lehn ejede »elevens« eksemplar, men vi véd ikke det mindste om hvor eller hvornår han har anskaffet det; *måske* er det købt fra Bredo von Munthe's samling i 1757 - hvad man tidligere havde gættet på - men formentlig stammer det slet ikke fra Bredo von Munthe's samling og kan i så fald været købt allerede i 1717 eller på et andet tidspunkt fra omkring 1717 og frem til Lehn's død 31.7.1757.

Johansen's formodning - om at Holberg skulle være involveret i de to eksemplarer - er imidlertid ikke videre sandsynlig, for den forudsætter temmelig mange hjælpehypoteser

- dels at Lehn læste Bidermann frem til sin eksamen - hvad vi i øvrigt ikke véd noget om
- dels at Holberg underviste ham - hvad vi heller ikke har anden viden om
- dels at Holberg indførte noter både i sit eget eksemplar og i »elevens« - hvad der ikke ligner Holberg's øvrige undervisningspraksis
- dels at Holberg og Lehn havde købt deres eksemplarer - med eller uden noter - allerede før eller omkring 1717, endvidere at Lehn havde beholdt sit eksemplar og ikke afhændet det, og endelig at »lærerens« eksemplar (Holberg's?) ikke var blevet flammernes bytte i København i 1728, ej heller var kommet til Sorø (og brændt dér i 1813), men i stedet dukket op - fra en ukendt ejer - i 1858. (Den senere skolemand Adam Hauch har øjensynligt købt bogen dét år, for han anført sit navn og tilføjte: 1858. Hauch vare født i Sorø, men fulgte 12 år gammel sin familie til København hvor han blev student i 1854 og senere tog eksamen i filologi).

Skulle den tidligere formodning opretholdes om at Lehn's-Langager's eksemplar, »elevens« eksemplar, havde været »rundt om« Bredo von Munthe (som i så fald havde overtaget det fra Holberg), så forekommer det besynderligt at »lærerens« (i sagens natur så Holberg's basiseksemplar) kunne findes intakt »ude i byen« i 1858.

Langt mere sandsynligt er det at Lehn har erhvervet sit eksemplar - inkl. noter - fordi han var bogsamler, ikke fordi han nødvendigvis havde læst Bidermann engang. Hvornår han har erhvervet eksemplaret kan ikke vides, men det er formentlig i den sidste del af sit liv, ikke i den første - og hvis det er erhvervet fra Munthe's bo, så er noterne ikke Holberg's.

Peder Benzon Mylius, én af Holberg's fjerne bekendte og måske impliceret i denne historie.
Miniature på Frederiksborg Slot (A 4676). Malet omkring 1720 af Johannes Bøhling den ældre (ca. 1687-1737).
Miniaturen var på Rønningesøgaard indtil 1905. Den blev erhvervet af museet i 1933/34 fra antikvitethandler Morhbutter.
Tak til Steffen Heiberg, Frederiksborg Slot, for oplysningerne om billedet.
Foto: Bjørn Andersen, 2007.

Der er imidlertid også en anden - forholdsvis tungtvejende - grund til at Johansen's hypotese om Holberg's ejerskab og noteskrivning næppe har noget for sig, for dén der indstillede Lehn til studentereksamen, *examen styli et artium*, var hans lærer gennem nogle år, magister Peder Benzon Mylius, og det var givetvis ham og ikke Holberg, der tog sig af latinundervisningen. For det første udgjorde latinen en vigtig del af examen, for det andet var Mylius givetvis god til latin - på niveau med, men måske endda bedre end Holberg? - og for det tredje var det dét Mylius fik sin betaling for og levede af.

Holberg og Mylius kendte ganske vist hinanden, men muligvis ikke allerede i 1717, derimod - med en vis sikkerhed - senere, for det fremgår af Holberg's fodnoter i »*Danmarks Riges Historie*«, der udkom 1732-1735, at han har haft adgang til Mylius' manuskript om Cort Adeler [Se Rahbek 1812, s. 439 m.fl. steder og Billeskov 1953, kommentar til Epistel 398]. Men derfra og til at Mylius skulle have inddraget Holberg i Lehn's eksamensforberedelse i det sene efterår 1717 er der temmelig langt.

Desuden har jeg svært ved at forestille mig at lige netop Holberg ville bruge tid på at kopiere noter fra ét eksemplar af »*Utopia*« til et andet; han ville - som ellers i sin undervisning - have dikteret dem.

Lehn og brødrene Gram

Tilføjelse [10.5.2007]. Det fremgår af Gram 1942, at Abraham Lehn satte stor pris på historikeren og filologen Hans Gram og ønskede ham som præst - efter afdøde Knud Leonard Schritzmeier - i Errindlev-Olstrup (på Lolland) hvor han havde kaldsretten. Da Gram imidlertid ikke havde taget teologisk eksamen, men var blevet magister, og vel især fordi han ønskede at fortsætte som professor m.v. i København, foreslog han sin lillebror Magnus [Mogens Nielsen Gram, født 1697], og ham blev det. Mogens Gram blev kaldet til Errindlev i 1726 og blev gift med sin forgængers enke; da hun døde i 1728, blev han gift med Margrethe Pedersdatter Rud fra Rødby. Han blev i sit kald til sin død i 1760. Se punkterne 66 og 67 s. 118-119 i Gram 1942 [dansk oversættelse; oprindelig latinsk version findes s. 36; realkommentarer s. 186].

Tilføjelse [21.05.2007]. Lehn og Mylius kom godt ud af det med hinanden gennem en del år, men på et tidspunkt er de tilsyneladende kommet alvorligt uoverens; grunden er mig ukendt. Hans Gram skrev i 1739:

»En Scaliger, en Grotius, en Heinsius, en Jo. Meursius, malede end og af vores gamle König [Jacob Coning] eller Nicolai Wichmann, eller anden slig Fuskere, der vidste at gjøre Ansigter vel lignende uden videre Finesse, ere mig mere angenehme, end hvis Mr. Abraham Lehn vilde hafve foræret mig det tres-magnifique Portrait, som hand til Paris ved den berømte Rigaut lod gjøre af sin Hofmester og da værende Favori (nu Lands-Dommer i Siælland, Justitz-Raad Mylius) og siden, da hand blev vred paa ham, forærede til Sal. Kroch, hvilken Kunst-Tableau mange saae paa med Forundring, som eet af de beste Rigaut havde gjort.« [Gram 1907, s. 178; Rigaud's billede ejes i dag af Statens Museum for Kunst - se:

Lehn, Tordenskjold og Holberg

Abraham Lehn gav ufrivilligt anledning til Tordenskjold's fatale duel med oberst Staël von Holstein i november 1720. Staël havde noget tidligere på året bondefanget Lehn under dennes og Peder Benzon Mylius' udlandsrejse, lokket ham til sit spillebord og påført ham et stort tab. Da Tordenskjold - der var en ret nær bekendt af Lehn-familien - efter Lehn's afrejse mødte Staël, kom de i diskussion om Lehn-hændelsen, hvilket førte til duellen og Tordenskjold's død [se evt.: <http://bjoerna.dk/Holberg/Tordenskjold-og-Abraham-Lehn.htm>]

Hvis Holberg havde undervist Lehn, kendt ham personligt på dette tidspunkt eller interesseret sig nærmere for ham, ville det have været nærliggende hvis han havde medtaget en interessant detalje eller to i sin omtale af duellen. Holberg's omtale findes sidst i Epistel 398 fra 1750, men der står absolut intet i dén henseende [se Wad 1925 og Billeskov Jansen's kommentar til epistlen i Billeskov 1953]. Tilsvarende gælder, hvad der dog har mindre betydning, at Lehn's rolle i Tordenskjold-duellen end ikke antydes i de epistler hvor Holberg i øvrigt omtaler dueller.

Hvordan kan man tolke fundene af de to »Utopia«?

Måske har Holberg - til at begynde med - lånt sig frem, måske har han erhvervet et eksemplar af »Utopia« før han begyndte at skrive »Jeppe«, det vides ikke, men det er meget sandsynligt at han på ét eller andet tidspunkt har anskaffet sig et eksemplar, fx da han var professor i *eloquentia*, latinsk stil [1720-1730]?

Et sådant »tidligt« eksemplar er dog formentlig gået tabt under Københavns brand i 1728. Måske har Holberg genanskaffet »Utopia« senere, han trækker på den i nogle af sine senere værker, men i givet fald har han næppe - på et så sent tidspunkt - tilføjet de omtalte noter, og ikke blot i ét, men i to eksemplarer, for hvad skulle det tjene til? Og det hænger slet ikke sammen med forestillingen om at Holberg skulle have undervist Abraham Lehn; Lehn havde forlængst taget sin studentereksamen osv.

Det kan ikke med sikkerhed siges, ej heller fuldstændig udelukkes at Holberg har været ejer af ét af de to omtalte eksemplarer; men *har* han været ejer af ét af disse to, så er det muligt at det har været af dét »elev«-eksemplar som Abraham Lehn - i så fald - må have købt mellem Holberg's død 1754 og Bredo von Munthe's i 1757. Den mulige forbindelse Lehn < Bredo von Munthe < Holberg kunne pege i dén retning, men noget stærkt indicium foreligger ikke, kun en vis, temmelig svag, nærmest usandsynlig mulighed.

Hvis Lehn lige siden 1717 havde beholdt et »elev«-eksemplar af »Utopia«, så ville det ikke være inkonsistent med forestillingen om at han kan have læst latin med Holberg, og i så fald måtte Holberg's eksemplar have været det »nye«, »lærerens«. Men hvornår har Holberg så givet slip på dét igen? Til hvem? Hvorfor? Og hvordan er det lykkedes at netop *dette* eksemplar har kunnet overleve Københavns brand i 1728 (og evt. Akademiets i 1813)?

Linien fra Holberg til det »nye« eksemplar, »lærereksemplaret«, er meget lang og skrøbelig, og den er så vanskelig at forklare at hypotesen - at eksemplaret skulle have været Holberg's og noterne hans - forekommer at være meget »tynd«. **Det synes langt mere sandsynligt at Holberg's (evt. sidst anskaffede) eksemplar kom til Sorø, og at det gik til grunde med resten af hans bibliotek i 1813.**

Skriften, Mylius og Lehn

Hvis det er mest sandsynligt at Lehn ikke har læst latin med Holberg, så er det givetvis heller ikke Holberg der har skrevet noterne, men en helt anden. Skriften i de to eksemplarer *ligner* ganske vist Holberg's på nogle punkter, men der er ikke ført afgørende bevis for at skriften også *er* hans, for referencematerialet - Holberg's andre noter og breve fra den relevante periode - er meget begrænset [se Dahlerup 1926], og flere andre tolkningsmuligheder kan tænkes.

Mylius og Lehn?: Det er ikke meget sandsynligt at de to »Utopia« i stedet har været brugt af henholdsvis Mylius og Lehn. For det første véd vi jo fortsat ikke om Lehn læste Bidermann i 1717, og for det andet ligner Mylius' håndskrift ikke noterne i »Utopia«. Jeg har ikke undersøgt Mylius' arkiv, som findes på Landsarkivet i Odense, men kan se af en facsimile af en regnskabsbog - som Mylius førte for Abraham Lehn fra 1718 til 1720 - at der er et pænt stykke »vej« fra noterne i de to »Utopia« til Mylius' regnskabsbemærkninger [se Bendixen 1964, over for s. 22].

Konklusion?

Noterne er formentlig skrevet af en ukendt latinlærer i den første del af 1700-tallet, og Holberg har næppe ejet noget af de to eksemplarer. Muligvis levede denne lærer af at føre elever op til artium eller - eventuelt - af at give supplerende latinundervisning til universitetsstuderende. Eftersom der er bevaret to eksemplarer med tilsvarende noter (der har »overlevet« branden i 1728), er det tænkeligt at de ikke har været ejet eller benyttet af københavnere.

Én af den ukendte lærers elever kan - jf. tilskriften i Lehn's-Langager's eksemplar - have haft relationer til Rasmus Andersøn på Enø. Hvis det fx var den ældste søn der brugte bogen, kunne sønnen hedde »Anders Rasmussen«, men var det en sønnesøn eller dattersøn er der mange andre navnemuligheder.

Hvad kan man bruge »historien« til?

Vi vidste fra begyndelsen at Holberg havde ladet sig inspirere af Bidermann, for det har Holberg selv skrevet. At man evt. har identificeret *Holberg's* eksemplar gør ikke meget fra eller til i tydningen af Holberg og hans arbejdsform eller af »Jeppe«.

Hvis man nemlig kunne antage at det er *Holberg* der har skrevet alle noterne, så ville vi egentlig kun få bekræftet - hvad vi vidste i forvejen - at Holberg ikke har læst Bidermann for at skrive »Jeppe«, men at han har kunnet skrive »Jeppe« fordi han allerede - af undervisningsmæssige grunde - havde læst Bidermann.

For at vide hvordan Holberg har benyttet sig af Bidermann må der - under alle omstændigheder - noget helt andet til, en grundig - indholdsmæssigt baseret - sammenligning af den *rigtige* »Utopia« med Holberg's værker. Blandt andet fordi det var den *rigtige* »Utopia« Holberg læste - og ikke Rahbek's.

I en sådan undersøgelse bør det selv sagt indgå som et mindre element at man ser på relevante partier i »Utopia« som Holberg *ikke* har benyttet sig af i »Jeppe« og andre værker. Det behøver vi ikke »Holberg's« noter til, vi kan »nøjes« med at læse Bidermann's »Utopia« og Holberg's værker.

Oprindelig skrevet 1.4.2007, men dog ikke som aprilsnar.

Eventuelle videre overvejelser

- Kan man komme længere mht en palæografisk undersøgelse af Holberg og af noterne? (såvel som af H'et på forsiden af 1691-eksemplaret)
- Kan man finde dokumenter - der er skrevet af andre - med en håndskrift der ligner den i noterne eller som ligner Holberg's?
- Kan man finde dokumenter som er skrevet af Holberg's lærer i Bergen og hans forgænger som professor i eloquentia, Søren Lintrup? (Eller af tilsvarende »kandidater«).
- Er det tænkeligt at Mylius har afgivet »andre« spor som kan henføres til ham i de to eksemplarer?
- Kan man identificere slægtninge af Rasmus Andersen fra Enø der kan have brugt Lehn-Langager-eksemplaret enten hos en privatlærer, på en latinskole eller på universitetet?
- Er der andre spor i de to »Utopia« der kan bidrage til en oplysning af hvem der har ejet eller brugt dem i første halvdel af 1700-tallet? (Noterne kan dateres til at være skrevet tidligst i 1691, eftersom de fleste af noterne, forlæggene, findes i Dillingen-eksemplaret).
- Kan man have nogen idé om hvor mange eksemplarer af KølN-1649 eller Dillingen-1691 der har været i omløb i København eller i øvrigt i Danmark-Norge? [se Billeskov 1956, s. 42 f.].

Henvisninger

- Andersen 2004: Dan H. Andersen: »Mandsmod og kongegunst - en biografi om Peter Wessel Toredenskiold«, Aschehoug 2004, især s. 306 ff.
- Bendixen 1964: Kirsten Bendixen: »Abraham Lehns Indtægts- og Udgiftsbog 1718-1720«, Det Kongelige Danske Selskab For Fædrelandets Historie, København 1964.
- Billeskov 1953: F.J. Billeskov Jansen (red.): »Ludvig Holberg: Epistler«, Bd. VII, Kommentarer, H. Hagerup, København 1953.
- Billeskov 1956, se: Langager 1977.
- Billeskov 1971: F.J. Billeskov Jansen (red.): »Ludvig Holberg: Værker i tolv bind«, bd. IX, Rosenkilde og Bagger, København 1971, over for s. 336.
- Brandes-1884: Georg Brandes: »Ludvig Holberg (1884)«. Udvidet digital udgave: <http://bjoerna.dk/Holberg/Brandes-2007.htm>. Heri også forskelligt biografisk materiale om Holberg, Lehn og Mylius.
- Brix 1959: Hans Brix: »Rasmus Andersen paa Een-Øe. Et Holberg-Problem«, i: »Berlingske Aftenavis« 5.8.1959.
- Dahlerup 1926: Verner Dahlerup (red.): »Holbergs Breve« og »Holbergs Breve. Atlas«. Gads Forlag, København 1926.
- Gram 1907: »Breve fra Hans Gram - Etatsraad, Geheimearchivar, Professor - 1685-1748. Udgivne af Herman Gram«, V. Thaning & Appels Forlag, København 1907 (med tillæg af 1910).
- Gram 1942: »Vita Johannis Grammii / Hans Grams Levned beskrevet af hans Broder og Fostersøn Laurids Gram«, udgivet af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie, i kommission hos Gyldendal, København 1942. Indledning af Th.A. Müller, historisk indledning, redaktion af den latinske tekst og kommentarer ved Bjørn Kornerup, fordanskning af den latinske tekst ved Otto Foss.
- Holberg 1723: Ludvig Holberg: »Just Justesens Betenkning over Comoedier«, trykt første gang 1723.
- Houmøller 1952: Sven Houmøller: »Abraham Lehn og bibliotekerne paa Berritzgaard og Oreby«. Privattræk 1952.
- Johansen 1992: Paul Johansen: »Endnu en Holberg Bog. Rasmus Andersen paa Een-Øe går igen« i: »Magasin fra Det kongelige Bibliotek«, 7. årgang nr. 1, juni 1992, s. 23 ff.
- Johansen 1996: Paul Johansen: »Holberg som latinlærer. Den læsebog, han brugte, blev forlæg for Jeppe på Bjerget« i: »Politiken« 14.1.1996.
- Karrebæk 1719: Karrebæk Sogns Kirkebog for 1719: <http://www.arkivalieronline.dk/>
- Kroman 1956, se: Langager 1977.

Kroman 1963: Erik Kroman: »Rasmus Andersøn paa Een-øe eller Ludvig Holberg« i: »Acta Philologica Scandinavica« bd. 26 (1963), s. 153 ff.

Langager 1957: E. Langager: »Rasmus Andersøn paa Een-Øe eller Ludvig Holberg«, København 1957.

Langager 1977: [E. Langager]: *Den Satiriske Raptus. Rasmus Andersöns Betenkning Over Boglige Konster Eller Forsvars-Skrift for Hans Mikkelsen*, København 1977. Heri bl.a. F.J. Billeskov Jansen's brev til E. Langager af 21.4.1956 og E. Kroman's brev til E. Langager af 26.5.1956.

Müller 1943: Th. A. Müller: »Den Unge Ludvig Holberg 1684-1722«, Gyldendal, København 1943.

Rahbek 1812: Knud Lyne Rahbek (red.): »Ludvig Holbergs Udvalgte Skrifter« bd. 20: »Danmarks Riges Historie« Ottende Bind, København 1812.

Sivertsen 2006: Gunnar Sivertsen: »Kilden til Jeppe paa Bierget«, Oslo 2006. Kan downloades fra: http://www.nifustep.no/norsk/publikasjoner/kilden_til_jeppe_paa_bierget.

• Min kommentar til disputatsen kan findes på: <http://bjoerna.dk/Holberg/Gunnar-Sivertsen-061206.pdf>

Wad 1925: G.L. Wad: »Tordenskjold og Abraham Lehn« i: »Personalhistorisk Tidsskrift«. Ottende Række 4. Bind, s. 97 ff. Artiklen kan findes på: <http://bjoerna.dk/Holberg/Tordenskjold-og-Abraham-Lehn.htm>

BA's Holberg-sider

De fleste af mine Holberg-artikler indgår i »[Et åbent sind? Om Holberg's tænkning](#)«. Bogen foreligger som foreløbig udgave, der kan downloades gratis. Den vil blive udbygget og bearbejdet i løbet af 2006-2008. De artikler der har med »[Jeppe på Bjerget](#)« at gøre vil dog blive udgivet for sig i 2007.

I bogen er der afsnit om **Holberg's breve**, hans fortolkning af **naturetten og folkeretten**, hans **arbejde som filosof og teolog** - og en særlig del af hans **historieskrivning**; som eksempler på det sidste er valgt 'historier' om den albanske fyrste **Skanderbeg** og om profeten **Muhammed**.

I tilknytning til bogen har jeg samlet et [udvalg af Holberg-ting](#) [PDF] og lagt i en digital udgave på internettet. Det drejer sig bl.a. om komedien om **Gert Westphaler**, en række **epistler** og om værket om **natur- og folkeretten**.

Desuden har jeg påbegyndt en [oversigt over links \(og litteratur\) om Oplysningstiden](#).

ANDRE ARTIKLER (ENKELTE AF DISSE ER AF ANDRE FORF.):

ABRACADABRA: DIGITAL HOLBERG: artikler der er listet på *Open Directory Project*, her er de opdelt i emnegrupper | [Holberg's egne tekster](#) på nettet | [Rahbek's Holberg-udgave 1804-1814](#) | **Billeskov Jansen's udgave af: [Værker i tolv bind](#)** (indholdsfortegnelsen) | [Litteraturliste](#)

Teater: [Holberg-teater i Kalundborg](#) | [Holberg i Korsør](#) | [Krabasken i Kalundborg](#) [indgår i »*Et åbent sind*«] | [Niels Klim i Kalundborg](#) | [Niels Klim på Falster](#) | [Antihelten Jeppe](#) [indgår i »*Et åbent sind*«] | [Jeppe på gyngende grund](#) [om dansk-polsk opsætning; indgår i »*Et åbent sind*«]

Naturetten. Retsforhold (Supplerende): [Holberg og Bierne](#) | [Holberg, Naturetten og juristerne](#) (Ditlev Tamm i Kalundborg) | [Hugo Grotius](#) | [Deres velfortjente straf](#) (udstilling i Kalundborg)

Personer: [Holberg's konger](#) (Frederik IV, Christian VI og Frederik V) | Holberg's uven, juristen og historikeren [Andreas Hojer](#) | [Africanus og Gynther fra Havrebjerg](#)

Steder: [Sorø](#) | [Brorupgaard - Havrebjerg](#) | [Tersløsegård](#): Holberg's gods ved Sorø | [Theobald Stein's Holberg-statue ved Det Kongelige Teater i København](#)

Sprog: [Sprog og typografi](#) hos Holberg | **Udgivere og forskere:** [Thomas Bredsdorff](#) (Holberg-medaljen 2005)

Du kan åbne linkene så de fremkommer i **denne ramme** - eller så de fremkommer i et **nyt vindue**; brug *højreklik* til at vælge.

Denne rammes adresse: <http://bjoerna.dk/Holberg/links.htm> | Udgiver: [Kultursociolog Bjørn Andersen](#)